

**T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
İLETİŞİM FAKÜLTESİ
MEDYA VE İLETİŞİM SİSTEMLERİ**

LİSANS BİTİRME TEZİ

**1982 REFERANDUMU İLE 2017 REFERANDUMUNUN
SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMASI**

140505013, Batuhan HASANUSTA

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Murat MENGÜ**

İSTANBUL-2017

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET	III
GİRİŞ	4
1.1. 1982 Referandumu ve Türkiye	5
1.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbeye Giden Yol	7
1.3. 1982 Referandumunun Öncesi, Sonrası ve Getirileri	9
1.4. 1980-1982 Askeri Darbenin İzleri	11
2. 2017 REFERANDUMU ÖNCESİ TÜRKİYE	14
2.1. 15 Temmuz'un 2017 Referandumuna Etkileri	18
2.2. 2017 Referandum Hazırlıkları ve Çizilen Yol	19
2.3. Yeni Medyanın 2017 Referandumuna Etkileri	21
3. 1982 VE 2017 REFERANDUMUNUN KARŞILAŞTIRMASI	22
4. SONUÇ	32
KAYNAKLAR	35

ÖNSÖZ

Lisans öğrenimimin her aşamasında değerli bilgi ve önerileriyle çalışmalarına yön veren, çalışmalarım boyunca görüş ve katkılarıyla hiçbir konuda desteğini esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Doç. Dr. Murat MENGÜ 'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

T.C. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Anabilim Dalından değerli hocalarım; Yard. Doç. Dr. Güven ÖZDOYRAN 'a ve Öğr. Gör. Pınar DAĞ 'a üniversiteye başladığım günden bugüne, desteklerinden ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Tezimin tamamlanmasında sağlamış olduğu katkılarından ve yardımlarından dolayı; Prof. Dr. Cüneyt Akalın'a, Prof. Dr. Cengiz Çağla'ya, Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu'na, Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu'na ve Dr. Barış Terkoğlu'na teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini benden hiç esirgemeyen ve her daim yanımda olan değerli aileme ve kıymetli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

7 Kasım 1982 anayasa değişikliği referandumu ile 16 Nisan 2017 anayasa değişikliği referandumu giriş, gelişme, sonuç düzleminde ele alınarak siyasal iletişim bağlamında karşılaştırması yapılmıştır. Bu araştırmada, 1982 Referandumu ve Türkiye, 12 Eylül 1980 Askeri darbeye giden yol, 1982 Referandumunun öncesi, sonrası ve getirileri, 1980-1982 Askeri darbenin izleri, 2017 Referandumu öncesi Türkiye, 15 Temmuz'un 2017 referandumuna etkileri, 2017 Referandum hazırlıkları ve çizilen yol, Yeni medyanın 2017 referandumuna etkileri ve 1982 ve 2017 referandumunun karşılaştırması konu alınıp araştırılmıştır. Son kısımda 5 akademisyenle 4 soru üzerinden yapılan karşılaştırmada, her iki referandum sürecinin de adil ve demokratik olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırma, 1982 ve 2017 referandum süreçleriyle ilgili bilgi ve ipuçları sunarken, dönemlere ait tüm önemli gelişmeleri ve sonuçlarını ortaya net olarak koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1982 referandumu, 2017 referandumu, 1982 referandumu ile 2017 referandumunun karşılaştırması, referandum

1.GİRİŞ

Siyasal iletişim, temelde bir ikna sürecidir. Siyaset bilimindeki birçok terim için olduğu gibi, siyasal iletişimi tanımlamak da zor olmuştur. Cevaplarla ortaya konan tanımların fazlalığı, gerçekte kavramın karmaşık olmasından ya da belirsizliğinden değil, "siyasal iletişim" kavramının geniş kapsamlı olmasından kaynaklanmaktadır. sözcük olarak tek başına "siyasal" kavramını tanımlamak ne kadar güç ise, bir de buna " iletişim" gibi çok geniş kapsamlı ve tek bir tanımı yapılamayan ikinci bir kavramın eklenmesiyle ortaya çıkan "siyasal iletişim" kavramını tek bir tanıma sığdırılması da o denli güçtür.

Dünden, bugüne yapılan referandumları kısaca ele alacak olur isek liste şöyle olmaktadır; 1961 Türkiye anayasa değişikliği referandumu Türkiye’de yapılan ilk halk oylamasıdır. 27 Mayıs Darbesi’nden sonra hazırlanan 1961 Anayasası için yapılmıştır. 9 Temmuz 1961’deki halk oylaması ile 1961 Anayasası, yüzde 38.3 'hayır' oyuna karşılık, yüzde 61.7 'evet' oyuyla kabul edilmiştir. Ardından yapılan 1982 Türkiye anayasa referandumu Türkiye’de yapılan ikinci halk oylaması olmuştur. 12 Eylül Darbesi’nden sonra hazırlanan 1982 Anayasası için yapılmıştır. 7 Kasım 1982’deki halk oylaması ile 1982 Anayasası, yüzde 8.63 'hayır' oyuna karşılık, yüzde 91.37 'evet' oyuyla kabul edilmiştir. 1982 Anayasası, sonuçların açıklanmasıyla 9 Kasım 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1987 tarihinde yapılan Türkiye anayasa değişikliği referandumu Türkiye’de yapılan üçüncü halk oylamasıdır. 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile getirilen 10 ve 5 yıllık siyasal yasakların kalkıp kalkmaması konusu 6 Eylül 1987’de düzenlenmiştir. Seçmen kütüklerinin belirlenmesi amacıyla 12 Temmuz 1987’de tüm yurttaki sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Yüksek Seçim Kurulu, halk oylaması sonuçlarını 12 Eylül 1987’de açıklamıştır. Yapılan halk oylamasından, yüzde 50.16 'evet', yüzde 49.84 'hayır' çıkmıştır. Böylece, Geçici 4. madde yürürlükten kalkmıştır.

1988 Türkiye Anayasa değişikliği referandumu, Türkiye’de yapılan dördüncü referandum olmuştur. Referandumlar içerisinde, ilk kez hayır çıkan halk oylamasıdır. 1982 Anayasası'nın 127. maddesindeki yerel seçimlerin 1 yıl erkene alınıp alınmaması konusunda 25 Eylül 1988 tarihinde yapılmıştır. Seçmenlerin yüzde 65’i 'hayır', yüzde 35’i 'evet' oyu kullanmıştır. Böylece yerel seçimlerin erkene alınması için Anayasa’nın 127. maddesindeki değişiklik kabul edilmemiş ve 13 Kasım 1988 olarak öngörülen erken yerel

seçim yapılmamıştır. 2007 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu, 21 Ekim 2007 tarihinde Türkiye'de, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulmasıdır. Türkiye'de yapılan beşinci halk oylamasıdır. 21 Ekim 2007'deki halk oylaması, yüzde 68.95 'evet' oyuna karşılık, yüzde 31.5 'hayır' oyuyla kabul edilmiştir. 2010 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu, Türkiye'de anayasada yapılan birtakım değişikliklerin 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulmasıdır. 26 maddelik bir değişikliği içeren paket, TBMM tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından referanduma sunuldu. Referandum sonucunda yüzde 57.88 'evet' çıkarken, yüzde 42.12 'hayır' oyu çıkmıştır ve bu sonuçlar doğrultusunda anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir. 2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu, 16 Nisan 2017'de gerçekleşen halk oylamasıdır. Türkiye'de yapılmış olan, 7. ve son referandum olmuştur. Seçmenler, mevcut Türkiye Anayasası'nın 18 maddesi üzerindeki değişiklikleri oylamıştır. Seçmenlerin yüzde 51.41'i 'evet' oyu verirken, yüzde 48.59'u ise 'hayır' oyu vermiştir. Böylece, referandumun gereği olan Türkiye Anayasası'nın 18 maddesi değiştirilmiştir. Geçmişten günümüze olmuş olan referandumlar ele alınarak, tanımlaması bile güç olan Siyasal İletişim kavramını, 1982 Referandum sürecinin oluşumu ve sonrasını, 2017 Referandum sürecinin oluşumu ve sonrası ile karşılaştırılıp, belirli önemli gelişmeler ve temel taşlar üzerinde durulacaktır. Hazırlanan çalışmanın giriş bölümünde, 1980 darbesinin 1982 referandumuna etkileri ve referandum sürecine giden yol ele alınacaktır. 2. bölümde ise, 1982 referandum sürecindeki etkiler ve gelişmeler üzerinde durulacaktır. 3. bölümde, 2017 referandumu öncesi ve sonrası Türkiye, 15 Temmuz süreci ve yeni medyanın referanduma etkileri incelenecektir. Son bölümde ise, 1982 ve 2017 referandumlarının karşılaştırması yapılacak, referandumların halklara getirileri ve götürüleri ele alınacak ve referandumların siyasal iletişim bağlantıları tartışılacaktır.

1982 Referandumu ve Türkiye

Anayasayı tanıtmaya kampanyaları, darbe yönetiminin başında olan Kenan Evren'in 24 Ekim 1982 tarihinde radyo ve televizyon ortak yayınında yapmış olduğu konuşmayla başlamıştır. Ortak yayın konuşmasını, il-ilçe konuşmaları takip etmiş ve son olarak 5 Kasım 1982'de yapmış olduğu

televizyon konuşmasıyla son bulmuştur. 12 Eylül askeri darbe yönetiminin düzenleyip, halka sunmuş olduğu anayasa değişim referandumunu, 7 Kasım 1982 tarihinde resmi olarak oylanmış ve halkın yüzde 91'nin vermiş olduğu 'evet' oyuyla kabul görmüştür. Yapılmış olan anayasa değişiklik referandumunda, 'evet' çıkmasının en temel sebeplerinden biri ise, askeri darbe yönetiminin başında bulunan Kenan Evren'in 'Referandumdan hayır çıkarsa geçmişe döneriz' sözü olmuştur. Kenan Evren, gittiği tüm kentlerde kitlelere hitap ederken 12 Eylül öncesindeki çatışma dönemlerine dönülmek istenmiyorsa, 'evet' oyu verilmesi gerektiğini kalın puntolarla belirtmiştir. Öte yandan, Kenan Evren konuşmalarında 'hayır' cephesini eleştirirken 'teröristlerin, dış güçlerle işbirliği yapanların, vatan hainlerinin, hayır' kampanyası yürüttüğünü öne sürmüştür. Referanduma katılımı en üst seviyeye çekmek adına ise yeni ön düzenlemeler yaparak, halkı sandığa gitme zorunluluğuna itmiştir. Referandum öncesi yapılmış olan en kapsamlı düzenleme 2707 sayılı Kanunun 12'nci maddesinde olmuştur. Yeni düzenleme ile mevcut madde; "Oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu halde hukukî veya fiili herhangi bir mazereti olmaksızın halkoylamasına katılmayanlar, Anayasanın halkoylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına katılamazlar, seçimlerde aday olamazlar." (TBMM Araştırma Merkezi, 2010, s.125) biçimini almıştır. Anayasa referandumundan 'evet' çıkması neticesinde, Kenan Evren Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir. 7 Kasım 1982 Anayasa değişim referandumunu ele aldığımızda, 27 Mayıs tarihinde yapılmış olan anayasa ile askeri kuvvetler ve bürokrasiye verilmiş olan imtiyazları ve üst düzey yetkiler yeniden güvence altına alınmıştır. 7 Kasım Anayasası 27 Mayıs Anayasasının aksine, bireysel özgürlükleri ve sivil toplum faaliyetlerini kısıtlayan, üniversite ve liselere ciddi kontrol mekanizmaları getiren ve baskı altına alan uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Yükseköğretim Kurumu, üniversiteleri denetim altında tutmak adına 7 Kasım 1982 Anayasası'nın getirdiği düzenlemeye istinaden meydana gelmiş ve kurulmuştur. 7 Kasım 1982 anayasa değişim referandumunu, halkın temel hak ve hürriyetlerini büyük bir oranda kısıtlanmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin, askeri kuvvetlerin öngördüğü biçimde kullanılabilmesi ve savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde kısmen veya tamamen durdurulabileceği maddesi anayasaya

eklenmiştir. Anayasada yapılan düzenlemeyle; Cumhuriyet Senatosu kaldırılarak, darbe sonrasında oluşturulan HSYK'nın (Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) başına Adalet Bakanı getirilmiştir. Devletleştirme maddesinin yerine, Devletleştirme ve Özelleştirme maddesi eklenmiş ve Cumhurbaşkanlığı makamı yetkileri arttırılarak güçlendirilmiştir. Öte yandan, siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin, örgütlenmesiyle ilgili bazı yeni kısıtlamalar getirilmiştir. Siyasi, dayanışma ve genel grev gibi grev çeşitleri yasaklanıp, grevin işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve direniş şeklinde yapılamayacağı düzenlemesi yürürlüğe resmen girmiştir. Yapılan anayasa düzenlemesinde, sendikalar 'siyasal amaç güdemezler, siyasal etkinliklerde bulunamazlar, siyasal partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar' maddesi yer almaktaydı. Siyasi amaçlı olarak yapılan tüm gösterilere, yürüyüşlere ve derneklerin faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiş, 'Milli Güvenlik Konseyinin düzenlediği kanunların ve hükümlerin anayasaya aykırılığı iddia edilemeyecektir' ibaresi yeni anayasada yerini almıştır. Ayrıca yapılan anayasal düzenlemeyle; milletvekili seçimlerinin bundan böyle 4 yılda bir yerine, 5 yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. Tüm bu gelişmeler, yaşananlar ve hadiseler ele alındığında, 7 Kasım 1982 anayasa değişim referandumunun halka pozitif bir etkisinin olduğunu, temel hak ve hürriyetlerin arttığını, yapılan kısıtlamalarda ve baskıcı rejimde herhangi bir iyileştirilmeye gidildiğini söylemek mümkün olmamaktadır. Yapılan yeni anayasal düzenlemelerin, halka pozitif manada etkilerinin olmamasının yanı sıra, yeni anayasa öncesi kısıtlayıcı, baskıcı ve otoriter düzenlemeler yapılmamış olan pek çok alanda yeni düzenlemeler yapılarak, halkın referandum öncesinde elinde olan mevcut hakların ve özgürlüklerin de ellerinden alındığını söylemek oldukça mümkündür.

12 Eylül 1980 Askeri Darbeye Giden Yol

1970'li yılların sonlarına doğru faaliyetine başlanan, ithalat ağırlıklı politikalar sonucunda ekonomik kriz oldukça derinleşmiştir. Türkiye'yi o günkü şartları ile ele aldığımızda; yaşanmaya başlanan ekonomik kriz'in, başlıca sebebinin bu olduğunu söylemek oldukça mümkündür. Ekonomik kriz'in etkileri, yavaş yavaş yaşamın hemen her alanında hissedilmeye başlanmış, bu durum kentte yaşayan işçi ve emekçiler kadar, köylü ve çiftçiyi

de derinden etkilemeye başlamıştır. Şehirlerde sıklıkla yaşanan karaborsa hakimiyeti ve ürün yokluğu, hayatı her alanda derinden etkilemiştir. Öyle ki, ürün yokluğundan yaşanan kuyruklar yaşamın bir parçası haline gelmiş, şehirde yaşayanlar gibi köylerde yaşayan köylüler de gelişen bu büyük ekonomik krizin etkilerini doğrudan hissetmeye başlamışlardır. Emek ve sermaye arasındaki pergelin her geçen gün açılmasıyla beraber, emekçilerin yaşam standartları her geçen gün daha da düşmüştür. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, bu olayların çerçevesinde yeni iktisadi ve sosyal model 24 Ocak Kararları'yla şekillenmiştir. Şekillenmekte olan, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasını sağlayacak olan 12 Eylül askeri darbesi emek-sermaye ilişkisini, sermaye lehine yeniden belirlemenin merkezinde bir oluşum ve hareket olmuştur. “Ebru Deniz Ozan ‘Gülme Sırası Bizde’ kitabında, bu durumu şöyle özetler; Krize çözüm olarak sunulan 24 Ocak Kararları, IMF ve Dünya Bankası'nın az gelişmiş ülkelere dayattığı tipik yapısal uyum ve istikrar politikaları çerçevesinde biçimlenmiş kararlardı. Ancak Türkiye için, özellikle Latin Amerika ülkeleri ile karşılaştırıldığında, bir farklılık söz konusuydu: İç talebin kısılmasında, daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade emek aleyhtarı gelir politikaları esas alınıyordu. Bu yüzden paketi 'sermayenin karşı saldırısı' olarak nitelendirmek ve basit bir istikrar programı olmanın ötesinde sermayenin emek karşısında güçlendirilmesini hedef aldığını söylemek mümkündür.” 1970’li yıllarda süre gelen ekonomik krizler bir yana, gelişmekte olan ve her geçen gün katlanarak büyüyen şiddet olayları, sağ-sol çatışmaları halk tarafından dayanılmaz ve katlanması güç bir hal almaya başlamıştır. Öyle ki, halk artık rahat rahat sokaklarda gezemez ve kamusal alanlarda yaşamını eskisi gibi huzurla sürdüremez hale gelmiştir. Komünist hareketlerin kitlesel güce erişmeleri ve Türkiye-ABD ilişkilerinin tamamen bozulmasıyla birlikte terör olayları tırmandırılmaya çalışılmıştır. Terör olayları, İran’ın ABD’nin kontrolünden çıkmasıyla birlikte kitlesel bir anlam kazanmıştır. Bu gelişmelerle beraber, “19 Nisan 1978 günü Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu’nun evine gönderilen bomba patlamış ve Fendoğlu ile yakınları öldürülmüştür. Ardından başlayan olaylar 3 gün sürmüştür; 100’den fazla işyeri ve konut yakılmış, 1000 bina zarar görmüştür. 250 kişi gözaltına alınmış, güvenliği ancak 5000 asker sağlayabilmiştir. 3-7 Eylül 1978 Sivas olaylarında 9 kişi ölmüş, 115 kişi yaralanmıştır. 3-5 Aralık 1978 tarihlerindeki Elazığ

olaylarında 5 kişi öldürülmüştür. 19-24 Aralık 1978 tarihlerindeki Kahramanmaraş olaylarında 105 kişi ölmüş, 176 kişi yaralanmış, 210 işyeri ve ev tahrip edilmiştir. 25-27 Haziran 1979 günleri ortaya çıkan Manisa olaylarında 4 kişi öldürülmüştür. 2-10 Temmuz 1980 günleri çıkan Çorum olaylarında ise 26 kişi hayatını kaybetmiştir. 26 Aralık 1978 ile 11 Eylül 1979 tarihleri arasındaki olaylarda 869 vatandaş ve 29 güvenlik görevlisi öldürülmüş, 3633 kişi yaralanmıştır. 12 Eylül 1979 ile 11 Eylül 1980 tarihleri arasında 2677 vatandaş ve 135 güvenlik görevlisi öldürülmüş ve 6784 kişi yaralanmıştır.” (Mülkiye Dergisi, Güz 2010, Cilt XXXIV, Sayı 268, s.48). Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, derinleşen bu ideolojik ayrışma ve şiddet olaylarının önüne ne yazık ki geçememiştir. Hal böyleyken, sermaye ve işçi sınıfı bu konjonktür de ele alındığında, güçlü mali krizler ve sürekli artış gösteren sağ-sol çatışmaları gün geçtikçe toplum üzerinde büyük infialler uyandırmaya başlamıştır. Türkiye için yaşama standartları, huzur ve güven ortamı her geçen gün düşerken, gelişen süreçte ise 12 Eylül 1980 askeri darbesi de kaçınılmaz bir hal almaya başlamıştır. Nitekim beklenen olmuş ve silahlı kuvvetler şiddet olaylarına karşı, ülkede uzun süredir kaybolmuş olan ‘huzur ve güven’ ortamını yeniden sağlamak vaadiyle, takvimler 12 Eylül 1980 saat 03.00’ü gösterdiğinde, yönetime el koyduğunu tüm yurda ilan etmiştir. Silahlı kuvvetler yönetime el koyduğu andan itibaren, bu minvalde daha önce eşi, benzeri ve örneği görülmemiş baskı ve cezai yaptırımlar uygulamıştır. 12 Eylül yönetimi, yaklaşık olarak 3 yıl süresince ülkedeki bütün siyasi ve sivil faaliyetleri uygulamış olduğu baskılar ile himayesi altına alarak, kontrol altında tutmuştur. Kuruluş amacı, siyasete ve topluma şekil vermek olan pek çok devlet kurumu, hemen her alanda kişisel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı pek çok düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Bu ağır baskıcı rejimin yarattığı ortam neticesinde, vatandaş ile devlet kurumları arasında ciddi bir güvensizlik ortamı oluşmuş, nihayetinde siyasi ve toplumsal bedeller gelişen süreçte çok ağır biçimde ödenmiştir.

1982 Referandumunun Öncesi, Sonrası ve Getirileri

1982 Referandumunun evet ile sonuçlanması neticesinde, halk askeri darbenin ezici gücünü her geçen gün daha etkin olarak hissetmeye başlamış, artan baskı ile halkın yaşam standartları her geçen gün daha da düşmüştür.

Hatta öyle ki, 1982 anayasasına yüzde 80'le "hayır" oyunun çıktığı tek köy olan Akyazı'nın Topağaç köyü halkı, sandıktan çıkan hayır oyunun ardından kendilerine yapılan baskıyı günümüzde bile halen unutmuş değil. O dönem 'Hayır' dedikleri için köylerine askeri yönetim tarafından komando tugayı gönderilen halk o günlerde çok yoğun biçimde baskı görürken, oldukça zor günler geçirmiştir. "Sakarya'da 'Kenan Evren'i öfkeliendiren köy' olarak bilinen Topağaç Köyü'nün muhtarı Mustafa Başar o dönem muhtarlık yapan babası İsmail Başar'ın referandum sonuçlarından 'hayır' çıkması sebebiyle tutuklandığını ifade etmiş. Referandumun sonuçlanması ve komando tugayının köye gelmesiyle birlikte ise halk on gün süreyle zaruri olmadıkça korkudan sokağa çıkamamıştır" (Tokuş Zafer – Güvener Aziz 2010, <http://www.gazetevatan.com/12-eylul-de-kenan-evren-i-ofkelendiren-koy-316870-gundem>, 10 Şubat 2018'de erişildi). Öte yandan, 1982 Anayasası'nda oy kullanma, seçme ve seçilme hakkı için getirilmiş olan yaş sınırı iki kere değiştirilmiştir. Anayasanın 67'nci maddesinin 3'üncü fıkrasında yapılmış olan değişiklik ve düzenlemelerden önce, "Yirmibir yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir." ibaresi yer almaktaydı. 1982 yılının şartlarını ele aldığımızda, televizyon ve radyo kitle iletişim araçlarının 2 merkez unsuruydu. Etkili propaganda üretme biçimi bu mecraların kullanımı ile mümkündü ve iktidarlar için çok önemli bir yere sahipti. Öyle ki, 7 Kasım 1982 Referandumunun öncesinde ve sonrasında sadece TRT'nin televizyon kanalında ve radyosunda yapılmakta olan propaganda modelleri için bile özel düzenlemelere gidilmiştir. Düzenlemelerin yapılmasındaki temel amaç, bu mecralar üzerinden daha verimli propagandalar üreterek halka kendi fikirlerini daha kolay dayatabilmektir. Televizyon ve radyo için yapılmış olan bazı düzenlemeler; "Anayasa değiştirildiklerinin açıklanması ve tanıtılması amacıyla; özel kanunlardaki hükümler saklı kalmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partiler ve Cumhurbaşkanı halkoylaması gününden önceki yedinci günden itibaren, halkoylamasından önceki gün saat 18.00'e kadar radyo ve televizyonla belirli esaslara göre propaganda yapabilirler. 298 sayılı Kanunun 49'uncu maddesine göre propaganda süresi oy verme gününden 10 gün önce başlarken referandumda bu süre 7 güne indirilmiştir. Dolayısıyla, 298 sayılı Kanunun 50, 51, 56 ve 57'nci maddelerinde düzenlenmiş olan açık ve kapalı yerlerde

propaganda, hoparlörle propaganda ve el ilanları dağıtımı gibi etkinlikler 7 günlük süre içinde yapılacaktır. TRT'de tanıtım yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partilere ve Cumhurbaşkanına verilmektedir. Mecliste grubu bulunmayan siyasi partilerin TRT'de propaganda yapma yetkisi yoktur.” (TBMM Araştırma Merkezi, 2010, s.108-109) şeklinde olmuştur. Herhangi bir konuda bile halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek adına 10 gün gibi kısa bir süre yeterli olmayacakken... Referandum gibi önemli bir gelişme için 7 gün gibi kısa bir propaganda süreci belirlemek, hali hazırda MGK'nın var olan “Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez” maddesine ek yeni bir anti-demokratik gelişme olarak tarihe geçmiştir.

1980-1982 Askeri Darbenin İzleri

Siyasal partiler ve siyasetçiler açısından bakıldığında, 12 Eylül darbe yönetiminin hangi yöne evrileceğine ve kime nasıl sonuçlar doğuracağına dair derin tereddütler ve şüpheler vardı. Askeri cuntanın, herhangi bir ideolojik ya da siyasi bir taraftan yana olması, karşıt kalacak olan diğer siyasi partiler ve ideolojiler açısından oldukça riskli bir durum yaratmaktaydı. Siyasilerin en büyük korkusu, 27 Mayıs ve 12 Mart askeri darbeleri sonrasında oluşan sert ve kanlı uygulamaların tekrarının yaşanması idi. Nitekim aylar geçtikçe korkulan olmuş ve darbe yönetimi baskı ve şiddetin dozajını iyiden iyiye arttırmaya başlamıştır. Ancak her şeye rağmen, siyasilerin korktuğu olmamış ve darbe iktidarı bu tavrını bütün siyasi partilere eşit ve aynı orantısızlıkta uygulamıştır. Gelişen sürecin siyasi ve iktidar-i bağlamında, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel sürekli olarak gözetim altında tutulmuşlardır. Askeri darbe iktidarı; Necmettin Erbakan'ın 9 ay, Alparslan Türkeş'in ise 4,5 yıl cezaevi hükmüne karar vermiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında, gayri resmi kaynaklara göre yaklaşık olarak 650.000 kişi tutuklanmış ve 98.000 kişi ise örgüt üyeliği suçlamasıyla yargılanmıştır. Yargılama ve yaptırımların bu denli ağır olması sebebiyle, adalete ve hukuka olan güvenin azalması neticesinde, gelecek kaygısı duyan binlerce insan yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Özellikle 12 Eylül darbesi öncesinde, toplum üzerinde büyük infialler uyandıran ülkücü (milliyetçi) ve solcu kesimden gençlere karşı daha sert, net ve keskin bir tutum sergilenilmiştir. Hatta öyle ki; tamamı ülkücü ve solcu kesimden oluşan toplam 517 kişi için, yargılamalarının ardından idam cezası

verilmesine hükmedilmiştir. Yargılamaların oldukça hızlı yapılması ve idam cezası alanların sayının bu denli yüksek olması, toplum üzerinde yeni bir infial ve kaygı yaratmıştır. Darbe yönetimi, oluşan bu havayı dağıtmak adına idam cezasına çarptırılmış olan, çoğunluğu gençlerden oluşan toplam 50 kişinin cezasını infaz edip, affa uğratmıştır. Yönetim biçimi, yapılan müdahaleler ve baskıcı otorite rejimini ele aldığımızda, 12 Eylül darbe idaresinin 27 Mayıs ve 12 Mart darbe idarelerine mukayeseye çok daha sert cezalara ve yaptırımlara başvurduğunu söylemek oldukça mümkündür. 12 Eylül darbesi sonrasında; siyaset yapmak, siyasal oluşum içerisinde yer almak, siyasi söylemde bulunmak ve sivil dernek faaliyetleri yürütmek tamamen yasaklanmıştır. Yapılan yasaklamalarla beraber, 20.000'den fazla derneğin faaliyetine kalıcı olarak son verilmiştir. Kamusal alanda, medyada ve ülkenin genelinde, ideoloji barındıran ve siyasi anlam taşıyan hiçbir içeriğin kullanımına izin verilmemiştir. Yapılan son düzenlemelerle beraber; ülkenin refah ve istikrarıyla ilgili konuşmak, gündem ve siyaset üzerine tartışmak, ayrışmaya yol açabilecek herhangi bir konu üzerine yorum yapmak ve fikir beyan etmek yasaklı hale gelmiştir. Düşüncelerinin sakıncalı olduklarına kanaat getirilen 4500'ün üzerinde akademisyen, herhangi bir sebep gösterilmeksizin görevlerinden süresiz olarak ihraç edilmişlerdir. 27 Mayıs darbe yönetimine benzer biçimde, Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü üst başlık olarak benimseyen 12 Eylül darbe yönetimi bunun dışında herhangi bir ideolojik yönelime iltimas göstermemiştir. Atatürk ve Atatürkçülüğün yanı sıra, sınırlı bir çerçevede dahi olsa dini değerlerin öne çıkarılmasına ve okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesine karar vermiştir. Verilen bu karar, toplumun çoğunluğu tarafından kabul ve takdir görecektir olan stratejik adımlardan sadece bir tanesi olmuştur. 27 Mayıs ve 12 Mart askeri darbeleri sonrasında daha kısıtlı ölçüde görülen göçlerin ve ülkeden kaçışların, 12 Eylül darbesi sonrasında 10.000'in üzerinde yurttaşın siyasi mülteci olarak yurt dışına kaçması, çoğunluğunu eğitimli bireylerin oluşturması sebebiyle ciddi bir beyin göçüne sebep olmuştur. Öte yandan, 1980 askeri darbesini emek-sermaye dengesi üzerinden ele aldığımızda darbenin bir burjuva darbesi olduğunu söylemek mümkündür. 12 Eylül darbesinin siyasi-ekonomik-ideolojik bir programı ve düzeni vardı. Bu programın doğru ve sorunsuz bir biçimde uygulanması için ise solun gücünün ciddi bir biçimde geriletilmesi gerekmektedir. "Süleyman Demirel

hükümetinin Turgut Özal'ın kontrolünde yürürlüğe koyduğu Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu, KİT'lerde yapılan toplu iş görüşmelerini koordine etmek amacıyla kurulmuş, ancak bu kurulun yetkilerinin sadece kamu kesimiyle sınırlı olmayıp özel kesimi sözleşmeleriyle de ilgili olduğu özel ve kamu kuruluşlarına Turgut Özal tarafından gönderilen bir genelgeyle ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1982 darbesi ile uygulamaya konulan işçilere yönelik ağır baskının önsöz'ü niteliğinde olan Özal Genelgesi şu hükümleri taşıyordu: 1- Sözleşmelerde yönetime müdahale niteliğindeki hükümler yer almayacak, bir önceki sözleşmede böyle hükümler mevcutsa, bunlara istisari bir şekil verilecektir. (Yönetime müdahaleden, üretim planlaması, üst düzeyde sevk ve idare vb. gibi hususlar anlaşılmalıdır.) 2- Daha önceki sözleşmelerde yer alan hükümler dışında ek mali yükümlülükler getirecek yeni maddelere yer verilmeyecektir. 3- Kıdem tazminatına esas süreler arttırılmayıp aynen muhafaza edilecek, yeni işe alınan işçilerin kıdem tazminatı, her yıl için 30 gün olacaktır. 4- Sözleşme süresi iki yıldan az olmayacaktır. Yıllık ücretli izin süresi uzatılmayacaktır. 5- Haftalık çalışma saatleri daha aşağı indirilmeyecektir.” şeklinde ifade edilmiştir (Parlar Suat 2012, <http://dunyalilar.org/sermaye-ve-darbeler.html>, 10 Ocak 2018'de erişildi). Yaptırımlar ve sorunlar bunlarla da sınırlı kalmamış, Bülent Ecevit hükümetinin tüm baskılara rağmen yeniden açmaya olanak ve imkan tanımadığı Amerikan askeri üsleri, 12 Eylül darbe iktidarı ile birlikte yeniden faaliyete geçmiştir. Bu hususa Mülkiye Dergisinde şöyle yer verilmiştir, “18 Kasım 1980 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye ile ABD arasında dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmış olan bu anlaşma onaylanmış ve 1 Şubat 1981 tarihli Resmi Gazete'de de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. ABD, askeri üslerine bu sayede yeniden kavuşmuştur.” (Mülkiye Dergisi, Güz 2010, Cilt XXXIV, Sayı 268, s.45). Tüm bu gelişmeler yaşanırken, mevcut konumunu ve durumunu daha da sağlamlaştırmak isteyen darbe yönetimi, kendilerinden önce yapılmış olan 27 Mayıs Anayasasının yerine, yeni bir anayasa yapma çalışmalarına hızlı bir biçimde başlamıştır. Ülke, bu olağanüstü olayların ve gelişmelerin zemininde, adım adım 7 Kasım 1982 Anayasa referandumuna doğru ilerlemiştir.

2017 REFERANDUMU ÖNCESİ TÜRKİYE

28 Mayıs 2013 tarihinde, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde “Gezi Parkı” eylemi başlamıştır. Eylem, tapuda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne tahsis edilmiş olan Taksim Gezi Parkı'na, İstanbul 6'ncı İdare Mahkemesi ve 2 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı olduğu halde Topçu Kışlası'nı Taksim Yayalaştırma Projesi çerçevesinde imar izni olmadan yeniden inşa edilmesi sebebiyle başlamıştır. Kısa bir süre içerisinde kitlesel ve kolektif bir eylem haline gelen Gezi Parkı, sert polis müdahaleleri ve yoğun iktidar baskısına maruz kalmıştır. İstanbul'da başlayan eylem, 1 Haziran 2013 tarihinde tüm ülkeyi etkisi altına almaya başlamış ve ülkenin hemen her yerinde çeşitli farklı eylemler yapılmaya başlanmıştır. “Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB) yaptığı açıklamaya göre, 12 Haziran itibarı ile olaylar esnasında tazyikli su, kısa mesafeli biber gazı atışları ve plastik kurşunlardan dolayı 7.478 kişi yaralanmıştır. Ayrıca 91 kafa travmasına uğrayan, 10 gözünü kaybeden ve 1 de dalağı alınan vaka mevcuttur”. Ülkede yaşanan belirsizlikler, eylemlerde uygulanan orantısız şiddetle, İstanbul Borsası ağır bir darbe almış ve hızlı düşüşler yaşamaya başlamıştır. 3 Haziran 2013 tarihinde yüzde 10,47'lik düşüş yaşayan Borsa İstanbul, 6 Haziran 2013 tarihinde dönemin başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın Tunus ziyareti dönüşünde yapmış olduğu “geri adım atmayacağız” açıklaması ile yüzde 4'lük yeni bir düşüş daha yaşamıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından, Türk devlet tahvilleri uluslararası piyasalarda hızlı bir biçimde değer kaybetmeye başlamıştır. Hal böyleyken sinema izleyici kitleleri düşmüş, restoranlarda yemek yiyen yurttaşların sayısı her geçen gün azalmış ve ekonomi yavaş yavaş dar boğaz olmaya doğru ilerlemiştir. Öte yandan, Gezi Parkı eyleminin devamı niteliğinde gelişen 3 yeni eylem daha faaliyete geçirilmiştir. Bunlar sırasıyla; tencere tava eylemleri, duran adam eylemleri ve adalet yürüyüşü olmuştur. 28 Mayıs 2013 tarihinde başlayan eylemler, 30 Ağustos 2013 tarihinde son bulmuştur. Resmi verilere göre, eylemler sırasında toplam 12 vatandaş hayatını kaybetmiştir. 17 Aralık 2013 tarihinde, Cumhuriyet Savcısı Celal Kara ve Mehmet Yüzgeç'in talimatıyla, pek çok kişinin gözaltına alındığı büyük bir operasyon başlatılmıştır. Gözaltına alınan kişilere, 'rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık' gibi suçlamalarının yöneltildiği operasyonu İstanbul Cumhuriyet Başsavcı vekili Zekeriya Öz koordine

etmekteydi. Dönemin İçişleri Bakanı Muammer Güler'in oğlu Barış Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğlu Salih Kaan Çağlayan, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu Abdullah Oğuz Bayraktar, Halkbank Genel Müdürü Süleyman Aslan, işadamları Ali Ağaoğlu, İran asıllı işadamı Rıza Sarraf ve Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir'in de aralarında bulunduğu toplam 89 kişi gözaltına alınmıştır. Bakan çocukları Barış Güler ve Salih Kaan Çağlayan, işadamı Rıza Sarraf ve Halk Bankası Genel Müdürü Süleyman Aslan'ın da aralarında bulunduğu 26 kişi soruşturmanın ardından tutuklanmıştır. Bakan Bayraktar'ın oğlu, işadamı Ali Ağaoğlu ve Fatih Belediye Başkanı Demir'in de aralarında olduğu diğer şüpheliler ise serbest bırakılmıştır. Tutuklanan diğer sanıklar ayrı ayrı dönemlerde serbest bırakılırken, Rıza Sarraf, Barış Güler ve Salih Kaan Çağlayan ise 28 Şubat 2014 tarihinde tahliye edilmiştir. “Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, başlatılan soruşturmayı hükümeti ve ekonomiyi hedef alan siyasi bir operasyon olarak yorumladı. Hem Erdoğan hem de AKP hükümetinin önemli isimlerinin yaptığı açıklamalarda operasyonun Gülen Cemaati tarafından yürütüldüğü belirtildi. Soruşturmanın ardından aralarında Erdoğan ve bazı bakanlar dahil birçok hükümet yetkilisine, bürokrata ve iş adamına ait olduğu iddia edilen ses kayıtları internet ortamında yayınlanmıştır” (Hamsici Mahmut – 10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları 2014, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda, 10 Mart 2018’de erişildi). Tüm bu süreç devam ederken, hükümet her geçen gün Gülen Cemaati'ne olan eleştirilerini arttırarak devam etmiş ve Fethullah Gülen Cemaati, devleti ele geçirmek isteyen bir 'Paralel Yapı' vurgusu sıkça yapılmaya başlanmıştır. Operasyonlar ardından Egemen Bağış, Avrupa Birliği Bakanlığı görevinden alınmış, İçişleri Bakanı Muammer Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ve Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar ise bakanlık görevlerinden istifa etmişlerdir. 17 Aralık'ın hemen ardından, 25 Aralık 2013 tarihinde ise başka bir operasyon başlamıştır. Savcı Muammer Akkaş tarafından yürütülen soruşturmada 96 kişiye yöneltilen suçlamalar arasında 'suç işlemek amacıyla örgüt kurmak ve yönetmek, ihaleye fesat karıştırmak ve rüşvet' yer almaktaydı. Savcı Muammer Akkaş, birçok iş adamının da aralarında bulunduğu 41 kişilik gözaltı listesi hazırladı ve mahkeme de soruşturmada adı geçen bazı iş adamları için

malvarlığına el koyma kararı çıkarttı. Muammer Akkaş, dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan için de şüpheli sıfatıyla ifadeye çağrı evrakı hazırlamış olmasına rağmen, Emniyet Savcı'nın vermiş olduğu bu talimatı yerine getirmemiştir. Bilal Erdoğan hazırlanan evrakıyla ilgili ifadesini 5 Şubat 2014 tarihinde, soruşturmaya Savcı Muammer Akkaş'ın yerine atanan yeni savcılara vermiştir. Tüm bu gelişmeler ve araştırmaların sonucunda ise, öncelikle 2 Eylül 2014 tarihinde 17 Aralık 2013 tarihindeki soruşturmalarla ilgili takipsizlik kararı verilirken, ardından 17 Ekim 2014 tarihinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının yaklaşık 11 ay süren incelemesinin ardından, 25 Aralık 2013 tarihindeki soruşturmalarla ilgili de takipsizlik kararı verilmiştir. Bu olayların hemen ardından 19 Ocak 2014 tarihinde ise, Milli İstihbarat Teşkilatı'na ait olduğu sonradan öğrenilen tırlar durdurulmuştur. Yaşanılan bu durum, Savcılık ile MİT arasında yeni bir krize neden olmuş, tırlarda silah ve mühimmat olduğu iddia edilerek arama yapılmasına izin verilmemiştir. Valilik, tır'da üç MİT mensubunun olduğunu açıklarken, CHP 'El Kaide'ye giden silahlar' olduğunu ifade etmiştir. O dönem henüz Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan, bu işin arkasında 'Paralel Yapının' olduğunu altını çizmiştir. Tırı durduran komutan görevden alınırken, tırın nereye gittiği ve ne taşıdığı bugün dahi halen netliğe kavuşmamış durumdadır. 27 Mart 2014 tarihinde yeni bir ses kaydı ortaya çıkmıştır. Bu ses kaydının, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve Dışişleri Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu'nun yer aldığı iddia edildi. Bu ses kayıtlarına, RTÜK tarafından anında yayın yasağı getirilirken, konuyla ilgili olarak soruşturma başlatılmış ve Youtube'a erişim yasağı getirilmiştir. Bu yeni gelişmenin ardından, 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma'da bir maden ocağında elektrik kaçağından çıkan yangında, 301 madenci göçük altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Cumhuriyet tarihinin en çok can kaybı yaşanan iş ve madencilik kazası olarak kayıtlara geçen Soma, iş güvenliği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılmış olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine; Recep Tayyip Erdoğan, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Selahattin Demirtaş katılmış ve seçimlerin kazanımı yüzde 51.79 oranla Recep Tayyip Erdoğan olarak Türkiye Cumhuriyetinin 12. Cumhurbaşkanı olmuştur. 14 Aralık 2014 tarihinde Gülen Cemaatine ilk dalga operasyonu başlatılarak, Zaman Gazetesi'nin Yenibosna'daki binasına baskın yapılmıştır.

2015 yılının ilk önemli gelişmesi, 20 Ocak 2015 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda gerçekleşmiştir. Rüşvet ve yolsuzluk soruşturmasına adları karışan dört eski bakan Muammer Güler, Zafer Çağlayan, Egemen Bağış ve Erdoğan Bayraktar için yapılan oylamanın ardından Yüce Divan kararı çıkmamıştır. 2014 yılının sonunda Gülen Cemaatine yapılan ilk dalga operasyonunun devamı olan 2. dalga operasyonu 3 Şubat 2015 tarihinde, TMSF'nin (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) Bank Asya'ya el koymasıyla olmuştur. 2015 yılının Mayıs ayına kadar siyasi açıdan herhangi bir önemli gelişme olmamıştır. 9 Mayıs 2015 tarihinde, 1980 askeri cunta darbesinin baş mimarı olan Kenan Evren hayatını kaybetmiştir. 20 Temmuz 2015 tarihinde Şanlıurfa'nın Suruç ilçesindeki patlamada 32 vatandaş hayatını kaybederken, hemen ardından 10 Ekim 2015 tarihinde ise Ankara Tren Garı'ndaki patlamada 102 vatandaş yaşamını yitirmiştir. 25 Ağustos 2015 tarihinde alınmış olan erken seçim kararı, 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Ak Parti tek başına yeniden iktidar olmuştur. 18 Kasım 2015 tarihinde, Gülen Cemaatine 3. dalga operasyonu gerçekleştirilerek Kaynak Holding'e kayyum atanmıştır. 26 Kasım 2015 tarihinde MİT tırlarıyla ilgili haber yapan gazeteci Can Dündar ve Erdem Gül tutuklanmıştır. 12 Ocak 2016 tarihinde, Sultanahmet Meydanı'nda IŞİD terör örgütü tarafından turist kafilesine yönelik yapılan canlı bombalı saldırıda 10 kişi yaşamını yitirmiş ve 15 kişi de yaralanmıştır. 17 Şubat 2016 tarihinde bomba yüklü araç Genelkurmay, TBMM ve Kuvvet Komutanlıklarının yakınında 5 askeri servis aracının geçişi sırasında patlatılmıştır. Saldırıda 29 kişi hayatını kaybederken, 61 kişi yaralanmıştır. Bu saldırıyı kimin düzenlediği, bugün bile halen belirsizliğini koruyor. 5 Mart 2016 tarihinde, Gülen Cemaatine başlatılan operasyonlar hız kesmeden devam ederken İstanbul 6. Sulh Ceza Hakimliği, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'nın talebi üzerine Zaman gazetesine kayyum atanmasına karar verdi. Gerekçe, 'Kurumun, paralel devlet yapılanmasına, destek olacak şekilde kullanıldığı' iddiası olmuştur. 13 Mart 2016 tarihinde Ankara Kızılay'da bomba yüklü araçla düzenlenen saldırıda 38 kişi hayatını kaybederken, 120'den fazla vatandaşta yaralanmıştır. Hükümet yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarda, saldırıyı Gülen Cemaatinin lideri Fethullah Gülen'in organize ettiği ifade edilmiştir. 2016 yılının Mart ile Haziran ayları arasında düzenlenen terör saldırılarında, resmi verilere ve rakamlara göre 87 vatandaş yaşamını yitirmiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde, Türkiye Cumhuriyetinin en büyük gelişmelerinden biri olan yeni bir askeri darbe girişimi gerçekleştirmiştir. Darbe girişimi, Türkiye saatiyle 20:30'da harekete geçmiştir. 15 Temmuz 2016 tarihini, 16 Temmuz 2016 tarihine bağlayan gece ve sabahı başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin dört bir yanındaki askeri kışlalarda ayaklanmalar olmuştur. Emir komuta zincirinin dışında olduğu beyan edilen darbe girişimi, halkın desteğiyle etkisiz hale getirilmiştir. 16 Temmuz 2016 tarihinde başlayan "Demokrasi Nöbetleri" 10 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde son bulmuştur. 240'dan fazla yurttaşın yaşamını yitirdiği 15 Temmuz 2016 Askeri kalkışma denemesi, tarihimize utanç ve ibret sayfası olarak kazanmıştır. Bu kalkışmanın arkasında, Gülen Cemaati lideri Fethullah Gülen'in olduğu bilinmektedir.

15 Temmuz'un 2017 Referandumuna Etkileri

16 Temmuz 2016 tarihinden itibaren, Gülen Cemaati resmi olarak terör örgütü olarak kabul edilerek, örgüte "FETÖ" ismi verilmiş ve FETÖ operasyonlarına hız kazandırılmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından ilk şoku atlatan hükümet, tarihin en kritik Bakanlar Kurulu toplantısını yaparak 3 aylık OHAL kararı çıkartmıştır. Tüm bu süreç ve gelişmeler ise, 2017 Başkanlık Sistemi Referandumuna giden yolu hızlandırmış ve artık süreç yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. FETÖ'ye ait olduğu düşünülen tüm medya kuruluşlarına ve şirketlere el konulmuş ve terör propagandası yaptığı öne sürülen 12 HDP'li milletvekili tutuklanmıştır. 15 Temmuz sonrası için, "CHP Genel Başkan Yardımcısı ve İzmir Milletvekili Zeynep Altıok, darbe girişiminin en büyük etkilerinden birinin OHAL ilanıyla Meclis'in "fiilen işlevsiz" hale getirilmesini olduğunu" (Erem Onur – 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'de siyaseti nasıl değiştirdi? 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40593176>, 15 Mart 2018'de erişildi) söylemiştir. Hal böyleyken, gelişen olumsuz zeminin ve Türkiye şartlarının 2017 Referandumunu derinden etkilediğini söylemek mümkün olmaktadır. 15 Temmuz süreciyle birlikte, Türkiye'de yeni bir oluşum süreci başlamış olup, Siyasi Partilerde, Derneklerde, Üniversitelerde, Kamuda ve ülkenin hemen her alanda yeterince araştırma ve sorgulama yapılmadan ihraçlar yapılmaya başlanmıştır. Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile yeni düzenlemeler ve yasalar yapılırken, OHAL ile birlikte demokrasi her

geçen gün daha ağır darbeler ve yaralar almaya başlamıştır. Türkiye tüm bu gelişmelerin ışığında adım adım referandum sürecine doğru ilerlemiştir.

2017 Referandum Hazırlıkları ve Çizilen Yol

2016 yılının Ekim ayına gelindiğinde, 2017 Anayasa Değişiklik Referandumu için resmi olarak çalışmalara başlanmıştır. Başbakan Binali Yıldırım ile MHP lideri Devlet Bahçeli, başkanlık sistemini de içeren anayasa değişiklik paketini görüşmek üzere bir araya gelmiş ve iki partinin görevlendirdiği isimler paket üzerindeki çalışmalara başlamıştır. Anayasal düzenleme için başlatılan çalışmaların ardından iki parti, 21 maddelik bir değişiklik teklifi üzerinde uzlaşmaya varmıştır. Uzlaşının hemen ardından ise, 2016 yılının Aralık ayında ise teklif Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilmiştir. Sunulan bu teklif, 30 Aralık 2016 tarihinde Anayasa Komisyonu'nda görüşülerek 18 maddeye düşürüldükten sonra kabul edilmiştir. Artık fiili olarak süreç başlamış ve Türkiye'de yeni bir serüvenin ilk adımları atılmıştır. Başbakan Binali Yıldırım, anayasa değişiklik referandumu oylamasının halka sunulmasına ilişkin olarak, "Artık karar milletimizindir. Milletin verdiği karar, başımız gözumüz üzerinedir. Anayasa değişikliğini gerçekleştirecek olan aziz Türk milletidir. Vekiller olarak bize verilen görevi yaptık. İş asıl sahibine, millete tevdi ediyoruz." demiştir. AK Parti'nin referanduma ilişkin yürütmüş olduğu kampanya, 25 Şubat 2017 tarihinde Ankara'da başlamıştır. Devam eden olağanüstü hal koşullarında referandumun tarafsız olarak yapılıp yapılamayacağına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Olağanüstü halin referandumdan önce kaldırılacağı hükümet tarafından beyan edilmiş olsa da, ne yazık ki bu vaat gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca önceki yıllarda gerçekleşmiş ve yüzlerce vatandaşın hayatını kaybetmesine sebep olmuş olan bombalı saldırılar yüzünden mitinglerde güvenliğin sağlanamamasına yönelik kaygılar da gündeme gelmiştir. "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 'evet' oyu toplamak için yapacağı mitinglerde CHP'nin argümanına tepki olarak 'değişen rejim değil sistemdir' vurguları yapacağını açıklamıştır. Erdoğan'ın yanı sıra Başbakan Binali Yıldırım'ın da mitinglerde, 'PKK, FETÖ ve HDP hayır diyor' beyanları kayda geçmiştir"

(2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunu 2017, <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvMjAxN19Uw7xya2l5ZV9hbmF5YXNhX2RlXJ9pxZ9pa2xpxJ9pX3JlZmVyYW5kdW11>, 18 Mart 2018’de erişildi). ‘Hayır’ oyu için mitingler yapacağını duyurmuş olan ana muhalefet partisi CHP, mitingler boyunca parti bayrağı yerine yalnızca Türk bayrağı kullanmıştır. Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu, propaganda koşullarının eşit olması gerektiğini vurgularken ‘hayır’ diyeceklerle sansür uygulanacağını öne sürmüştür. Bu beyanatına ek olarak, “Referandumda AKP devletiyle mücadele edeceğiz; valisi, paşası, emniyet müdürü, tapu müdürüyle hep beraber neden bu referandumda 'evet' oyu verilmesini savunan bir devlet çıkacak karşımıza” sözlerini eklemiştir. CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun öngördüğü gibi olmuş ve referandumda ‘hayır’ oyu için çalışma yürüten kişilere yönelik saldırı, tehdit ve gözaltılar kayıtlara geçmiştir. Maltepe’de ‘hayır’ propagandası için afiş asan bir kişi silahlı saldırıya uğrarken, Antalya’da ve Kadıköy’de ise bazı kişiler polis tarafından gözaltına alınmıştır. Öte yandan Facebook’ta ellerinde tuttıkları silahlarla kendi fotoğraflarını paylaşarak altına, ‘başkanlık sistemine hayır diyenleri bekliyoruz’ tehdidinde bulunmuş olan iki kişi de gözaltına alınmıştır. TKP’nin ‘hayır’ propagandası için dağıtmış olduğu bildiriler ve broşürler ‘Cumhurbaşkanına hakaret’ suçlamasıyla dağıtımı yasaklanıp, toplatılmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), ‘partili cumhurbaşkanlığı’ referandumu öncesinde ‘hayır’ kampanyası yürütenlerin saldırıya uğradıklarını ve herkes için eşit bir mücadele alanı bulunmadığını” (HRW: Türkiye’de referandum öncesi eşit mücadele alanı yok 2017, <http://www.diken.com.tr/hrw-turkiyede-referandum-onesi-esit-mucadele-alani-yok/>, 19 Mart 2018’de erişildi) açıklamıştır. 15 Nisan 2017 tarihinde ise, AK Parti Muradiye İlçe Başkanı İbrahim Vanlı’nın içerisinde bulunduğu araca terör örgütü PKK tarafından uzun namlulu silahlarla saldırı düzenlenmiştir. Saldırıda bir güvenlik görevlisi hayatını kaybederken, bir kişi de hafif şekilde yaralanmıştır. Öte yandan ‘evet’ propagandası için kullanılan materyallerde, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın fotoğrafının kullanılması 1982 anayasasınının 103. maddesine göre, Cumhurbaşkanlığı Andına ait tarafsızlık ilkesinin ihlal edildiği görülmüştür. HRW’nin yaptığı açıklama ise: “Hükümetin ve bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın öncülük ettiği ‘evet’ kampanyası Türkiye’nin kamusal alanına,

yazılı basınına ve TV kanallarına hakim olduğu için referandum öncesinde herkes için eşit bir mücadele alanı bulunduğunu söylemek mümkün değil” şeklinde olmuştur. Mevcut şartlar göz önüne alındığında, 2017 referandumunun tarafsızlığından söz etmek pek mümkün olmamaktadır.

Yeni Medyanın 2017 Referandumuna Etkileri

Gelişen referandum sürecini, yeni medya bağlamında ele aldığımızda ortaya çıkan sonuçlar ilgi çekici olmuştur. Son yıllarda “Arap Baharı”, “Wikileaks”, “Occupy the WallStreet” gibi birbirinden önemli gelişmenin ortaya çıkmasında ve ortaya atılan iddiaların tüm dünyaya yayılmasında rol oynayan sosyal medya, siyasi olarak da artık birçok ülke yönetiminin gözünde iyi yönetilmesi gereken bir güç kaynağı olduğunu ispat etmiştir. Referandum seçmen kayıtlarının, internet üzerinden sorgulanıyor olması oy verme ve seçime katılma oranını pozitif yönde ve doğrudan etkilemiştir. Yeni Medyanın araçları arasında yer almakta olan, sosyal medya ağları kitlelerin örgütlü hale gelmelerinde büyük rol oynamıştır. Bu ağların, doğrudan katılıma yönelten en önemlilerinden biri ise ‘Oy ve Ötesi’ oluşumu olmuştur. Oy ve Ötesi, 24 Nisan 2014 tarihinde kurulmuş olan bir sivil toplum örgütüdür. Oy ve Ötesi sandığına sahip çık sloganı ile yola çıkarken, “demokratik süreçlerin pekiştirilmesi ve geliştirilmesinde ilk adım olan adil, güvenilir ve şeffaf seçimler için tarafsız, partiler üstü ve sivil seçim gözlemciliğinin önemine yürekten inandığını belirtmiştir. Seçimlerin şeffaf ve kanunlara uygun bir şekilde yapılıp tamamlanabilmesi için gönüllü sandık gözlemci organizasyonlarını İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Ankara ve Antalya’yı kapsayacak şekilde büyütmüşlerdir. 2015 Genel Seçimleri’nde sivil seçim gözlemciliğini Türkiye genelinde yaygınlaştırmış ve 46 şehirde gönüllüleriyle seçimleri gözlemlemiştir” (Oy ve Ötesi 2016, <https://oyveotesi.org/hakkinda/ne-yapiyoruz/>, 25 Mart 2018’de erişildi). Pek çok ünlü isim ve sima, Oy ve Ötesi platformuna destek vermek için çektikleri videoları, sosyal medya hesapları üzerinden paylaşmışlardır. Kitlesel birlikteliğin ve referandum sürecindeki yürütülen çalışmaların en aktif şekilde yapıldığı bir başka sosyal medya platformu ise, Twitter’dır. Türkiye birbirinden habersiz olarak varlık gösteren sivil toplum örgütlerinin birbirinden haberdar olması ve bir araya gelerek aktif çalışmalar yapmasında, Twitter artı değer sağlamaktadır. Twitter yine “Gezi” sürecinde de en faal kullanılmış olan

sosyal medya aracı olmuştur. Yeni medyanın gelişimiyle birlikte, bireyler artık seslerini daha geniş kitlelere duyurabilecek hale gelmiştir. Ülkeyle ilgili her türlü olumlu ve olumsuz konuyla ilgili eleştirileri, şikayetleri ve sitemlerini bu kanallar üzerinden öncelikle çevrelerine, sonra topluma ve en son dünyaya bildirmekteler. Yeni medyayı bu bağlamda ele aldığımız da, seçim ve referandum süreçlerinde kitlelerin fikirlerini beyan etmek ve bir araya gelerek söylem üretmeleri için ne denli önemli bir araç olduğunu açıkça görmekteyiz.

1982 VE 2017 REFERANDUMUNUN KARŞILAŞTIRMASI

Bu bölümde, 1982 referandum süreciyle 2017 referandum sürecinin karşılaştırması yapılacaktır. Yapılacak olan karşılaştırma, tarafımda hazırlanmış olan 4 soru üzerindedir. Soruların yanıtları, alanında uzman öğretim üyeleri tarafından verilmiştir. İlgili sorular aşağıda yazdığı gibidir. Öğretim üyelerinden alınan yanıtlar, soru numaralarına göre yanıt cevabı olarak belirtilecektir.

1-1980 askeri darbesinin, 1982 referandumuna etkileri nelerdir?

2-1982 referandumu sonrasında ülkede neler değişmiştir?

3-Sizce 2017 referandum süreci nasıl gelişmiştir?

4-1982 referandum süreci ile 2017 referandum süreci arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

1. Soruya akademisyenler tarafından verilen yanıtları aşağıdaki gibidir. Dr. Barış Terkoğlu: 1980 darbesi tartışmasız şekilde 1982 referandumunun gerekçesidir. Her şeyden önce darbe, sisteme göre suç olan bir eylemdir. Askeri darbe, anayasayı ortadan kaldırma eylemidir. Ancak başarılı olan bir darbe kendi anayasasını yazarak, yani kurucu üye olarak suç olan eylemin dışında kalmıştır. 1982 referandumunda konu olan anayasa 1980 darbesinin iradesi tarafından yazılmış ve oylanmıştır. Öte yandan 1980 darbesini yapan irade, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren eliyle 1982 referandumunda taraf olmuştur. Referanduma konulmuş olan geçici maddeyle Evren'in Cumhurbaşkanlığı gerçekleşti. Nitekim Kenan Evren ve destekçileri referandumda meydanlara çıkarak 1982 referandumunda "evet" için çalıştı ve propagandalar üretti. Referandum süreci, darbe ortamında olurken darbeciler sürecin tarafıydı. Tüm bunların yanında darbe sürecinde 1982 referandumuna karşı faaliyet yürütmesi beklenen partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve

bunların yöneticileri darbe tarafından yasaklanmış, tutuklanmış, engellenmişti. Darbeciler “hayır” seçeneğinin anlatmasına ve propaganda üretilmesine izin vermediler. Süreç böyle ilerlerken, askeri darbenin referanduma etkilerini tartışmak bile anlamsız ve yersiz olmaktadır.

Prof. Dr. Cengiz Çağla: 1980 Askeri darbesi yasama yürütme yargı dengesi bakımından yürütmeyi ve askeri vesayeti güçlendiren sonuçlar doğurmuştur. Darbe lideri referandum sonucu cumhurbaşkanı olmuştur. Otoriter bir anayasa kabul edilmiştir. Tüm yetkiler 1982 referandumu öncesi dönemin Genel Kurmay Başkanı olan Kenan Evren’e, Cumhurbaşkanı olmasıyla verilmiştir. 1980 askeri darbesi, 1982 anayasa referandumunu doğrudan etkilemiştir.

Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu: 1980 askeri darbesi sonrası yapılan referandum toplumda genellikle "anarşi dönemine geri dönüş" korkusu ile oylandı ve bu nedenle büyük oranda yeni anayasaya evet çıktı. Baskıcı otorite karşısında toplumda büyük bir infial uyandı ve halk hem geçmişe dönme korkusuyla, hem de askeri darbenin çekincesiyle evet dedi. Konuyu böyle ele aldığımız zaman 1980 askeri darbesinin, 1982 referandumuna etki ettiğini ve referandumu doğrudan kendi çıkarlarına göre şekillendirdiğini söylemek doğru olacaktır.

Prof. Dr. Cüneyt Akalın: 1980 öncesinde Türkiye büyük bir iç çatışmaya sürüklenmiştir. Sağ ve sol grupları arasında ülke satına yayılan çatışmalar yaşanmıştır. Bu giderek vahim bir hal almıştır. Her gün birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine toplumda çok ciddi çevrelerden istikrar talebi doğdu. İstikrar getirebilecek çeşitli unsurları talep etmişlerdir. Zaten sıkı yönetim baş göstermeye başlamıştı. 12 Eylül 1980 darbesini yapanlar şu iddiadaydılar; anayasada zaaf var, anayasa çatışmalara engel olabilecek yetkiyi vermiyor. İstikrar talebiyle evren halkın önüne çıktı. Halka ilk söylediği şey, “Bu anayasaya oy verirseniz istikrar gelir yoksa gelmez” diyerek deyim yerindeyse halkı korkutarak, uyararak istikrar sağladı. Bunun için yeni bir anayasa yaptılar. 1982 anayasası demokrasiden çok güvenliğe vurgu yapan bir anayasaydı ve bu sistem Türkiye de bir süre istikrar sağladı, olayları yatıştırdı. Dolayısıyla 1980 darbesiyle, 1982 anayasasının doğrudan bağlantısı istikrardır.

Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu: 1980 askeri darbesi halk için çok şiddetliydi. Tek bir kanalın olduğu bir ülkeden bahsediyoruz, sadece TRT vardı. Bütün siyasi partiler kapatıldı. Medya üzerinde, sivil toplum örgütleri üzerinde

muazzam bir sansür vardı. Farklı düşünen herkes hapse atıldı. Demokrasi tamamen ortadan kalkmıştır. O dönem Latin Amerika'da da benzer durumlar vardı. En büyük ayırım, asker iktidara geldiğinde orada kalıyordu. Ancak Türkiye'de, askerın bir misyonu vardı. Bu misyon; demokrasiyi rayına koyma, oturtma, sivillere uyarı yapma ve düzeltmeci bir misyondur. Hemen buna giriştiler ve anayasa yapma yoluna başvurdular. 1982 anayasası darbenin çok etkisi altındaydı, bir önceki dönemin 1961 anayasasının etkileri halen devam ediyordu. 1961 anayasasında yürütmenin çok fazla gücü yoktu. Hükümet kurmak çok zordu, koalisyonlar vardı ve halk bundan oldukça şikayet ediliyordu. Cumhurbaşkanının bir türlü seçilememesi, meclis çoğunluğunun elde edilememesi ve diğer unsurlar bu konuda çok etkili oldu. Dolayısıyla 1982 anayasası, 1980 darbesinin etkisi altında yapıldı.

2. Soruya akademisyenler tarafından verilen yanıtları aşağıdaki gibidir.

Dr. Barış Terkoğlu: Her şeyden önce 1982 anayasası denilen darbe anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa kendisinden önceki 1961 anayasasına göre demokratik hak ve özgürlüklerin pek çok alanda kısıtlandığı bir anayasadır. 1982 referandumunu, 1990'lı yıllara kadar ülkede demokratik ortamın oluşmasını engellemiştir. Öte yandan referandumla Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, darbe sistemini ülkeye hakim kılmıştır. Askeri düzen referandumla kendisine meşruiyet alanı bulmuştur. Ve uzun yıllarca bu zeminde dilediği gibi hareket etmiştir.

Prof. Dr. Cengiz Çağla: Seçim kanunu büyük partileri kollayan bir baraj sistemi yerleştirmiştir. Güçlü Cumhurbaşkanı, güçlü bir anayasa mahkemesi ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı ve anayasa mahkemesi iktidardaki partinin bazı icraatlerini engelleyebilir konuma yerleşmiştir. Bütünüyle yeni partiler kurulmuş, eski partiler ve onların devamı niteliğindeki partilerin seçime katılmasına izin verilmemiştir. 1961 anayasasıyla karşılaştırıldığında temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı da belirtilmelidir. Bu zeminde 1982 referandumunu ele alınacak olunursa, baskıcı ve otoriter bir rejime tümüyle geçildiği net bir biçimde söylenebilmektedir.

Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu: 1982 Anayasası ile elbette ülkenin politik kurum ve kuruluşlarında işleyiş biçimlerinde önemli değişiklikler oldu. 1961 Anayasası çok daha özgürlükçü bir anayasa iken, 1982'deki anayasa temel hak ve özgürlükleri daha kısıtlayan bir anayasaydı. Yeni anayasa ile sistem, iki

kamaralı yasama sisteminden tek kamaralı sisteme geçmiş oldu. Senato kaldırıldı, aynı zamanda yürütme yasama karşısında çok daha güçlü hale getirilerek Cumhurbaşkanı ve hükümetin yetkileri daha da genişletildi. Prof. Dr. Cüneyt Akalın: Bu anayasada özgürlükleri epey kısıtılar. Yürütmeyi daha güçlü yeniliklerle donattılar. Devlet başkanına da özel yetkiler verdiler. Üniversite, sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve TRT gibi konularında devlet başkanının yetkilerini arttırdılar. Bu şekilde askeri müdahaleden sonra askerlerin kışlaya çekilmesinden sonra istikrarı koruyabileceklerini düşünüyorlardı. Ve düşündükleri gibi de oldu. Ancak baskıcı rejim, gücünü her geçen gün halk üzerinde daha fazla göstermeye başladı. Yasaklamaların ve baskıların ardı arkası kesilmedi.

Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu: 1982 sonrasında, yürütmenin daha güçlü olduğu, daha doğrusu Cumhurbaşkanı daha güçlü olduğu bir anayasa getirdiler. Demokratik açıdan, epeyce bir geriye gidildi. Tabi bu bir paket olarak sunuldu. Rejim değişikliğinin yüzde 92 oy oranıyla seçilmesi, anayasanın ve sistemin getirdiği yenilikler, bu baskıcı rejimde büyük bir faktör olmuştur. 1982 anayasası sonrasında, 1983 yılında yapılan seçimlere yalnızca 3 parti katılabildi. Bu 3 partinin hiç biri 1980 askeri darbesinin öncesinde kurulan partiler değillerdi. Seçim süreci için 3 yeni parti kuruldu. Bir tanesi Turgut Özal'ın partisi, bir tanesi askerinin kendi partisi, bir diğeri ise Halkçı partiydi. Son dakikaya kadar sessiz kalan Kenan Evren ve askeri yönetim, seçimi kaybedeceğini anladığı sırada bize oy verin, Turgut Özal'a oy vermeyin diye bir çıkış yapmış olsa da, bu tabi tutmadı. Turgut Özal 1983 seçimini büyük bir farkla kazandı. Dolayısıyla 1982 referandum sürecinin, sonrasındaki Türkiye'de çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Uzun bir süre, 1987 yılına kadar 1980'de gelen bu siyasi yasaklar devam etti. 1980 öncesi partiler ve parti liderleri 1997 yılına dek yasaklıydı. 1987 yılında yeni bir referandum yapıldı ve çok az bir farkla "evet" oyu çıkararak anayasa değişmiş oldu. Değişen bu anayasa ile birlikte, yasaklı olan partiler ve siyasi liderler yeniden siyasete geri dönmüş oldular. Ancak askerinin yaptırımları ve baskıları 1990'lı yıllara kadar etkinliğini korumaya devam etti.

3. Soruya akademisyenler tarafından verilen yanıtları aşağıdaki gibidir. Dr. Barış Terkoğlu: 2017 referandumunu bildiğiniz gibi bir bakıma başkanlık sistemine geçiş niteliğinde bir değişikliğin oylanmasıydı. Aslında başkanlık

rejimine geçiş tartışmaları çok yeni değildir. Yıllardır Türkiye'de ne zaman siyasi bir kriz yaşansa bu tartışma gündeme hep geldi. Yaşanan krizler çoğu kez parlamenter sistemin kendisinden kaynaklandığı şeklinde yorumlandı. Oysa her sistemin kendine has bazı avantaj ve dezavantajları vardır. Önemli olan tercih edilen sistemin avantajlarını maksimize edip dezavantajlarını minimize edecek biçimde istikrar ve demokrasi dengesini koruyabilmektir. Ancak ne yazık ki mevcut iktidar bunu çok iyi yürütemedi. Çeşitli ekonomik krizler ve 15 Temmuz süreciyle birlikte iktidar gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başladığını fark etti. Gelişen bu olumsuz süreç, 2017 referandumunu tetikleyerek başkanlık seçimini kaçınılmaz bir hale getirdi. Prof. Dr. Cengiz Çağla: 2017 referandum sürecine gelene dek oldukça büyük olaylar olmuştur. Suriye konuları, 15 Temmuz ve FETÖ operasyonları, ekonomik dar boğazlılık sürecin en temel faktörlerindedir. Ayrıca referandum sürecine, 15 Temmuz sebebiyle Olağanüstü Hal altında girilmiş ve süreç bu düzlemde yürütülmüştür. İktidarın elinde geçerli sebepler vardı ve bu sebepleri halkın önüne gereksinimler olarak sunmaktaydı. Oluşan zeminde başkanlık referandumu kaçınılmaz bir son gibi görünmekteydi. Türkiye'nin mevcut konumunun başkanlık dışında ilerleyemeyeceğini savunan iktidar, 2017 referandum sürecini hızlı bir biçimde başlatmıştır. Ancak sürecin hem OHAL ile yürütülmesi nedeniyle hem de basında iktidar yanlısı tekelleşme mevcut olduğundan "hayır" kampanyası özgürce yürütülememiştir. Seçim sürecini, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gözlemcileri adil yürütülmediğini rapor etmişlerdir.

Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu: 2017 başkanlık referandumu yeni değil, 2015 yılından beri beklenen bir hadisedir. Türkiye'de ne zaman tırmanan bir terör, siyasi ve ekonomik kriz olsa bu durum gerek gündem değiştirme gerekse nabız yoklama amaçlı olarak gündeme alınıyordu. Krizlerde her defasında gündeme alınan yegane şey, parlamenter sistemin yetersizliği idi. Ancak sistemleri yapanlar, yine çoğunluğu elinde tutan iktidarların kendileriydi. Bu noktada önemli olan sistemin nasıl işlediği ve yönetildiği idi. Mevcut iktidar bunu lehine çok iyi çevirdi ve istikrar vurgusuyla süreci 2017 referandumuna doğru ilerletti. İktidar için bu konuyu, krizi fırsata çevirdi olarak değerlendirmek mümkün. İktidar pek çok etken sebep öne sürerek, 2017

referandumunun gereklilik değil bir zorunluluk olduğunu öne sürerek ülkeyi referandum sürecine götürmüştür.

Prof. Dr. Cüneyt Akalın: 2000’li yıllarda, Ak Parti tek başına iktidara geldi. Ak Partinin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye de hakim sınıfın yapısı değişti. Türkiye’yi yöneten kadro, siyasi partiler, odaklar, çevreler ve diğer tüm etmenler birden bire değişti. Başka odaklar meydana geldi. Recep Tayyip Erdoğan iktidarı şudur; Erdoğan toplumu gererek, toplumu kutuplaştırarak kendine güç kazanma politikası izledi. Türkiye’de yaklaşık yüzde 49 oranında kendisini seven var. Bunun yanı sıra, sadece ekonominin iyi gitmesini isteyenler de var. Ancak tabii yadsınamayacak kadar Erdoğan’a ve icraatlerine muhalefet eden bir kesimde var. Cumhurbaşkanı normal olarak anayasal düzen de daha yumuşak, daha gerginlik azaltıcı politikalar izlenmesi beklenir. Ancak Erdoğan hiçbir zaman öyle yapmadı. Aksine gerginliği arttırarak, bir tarafı öbür tarafa karşı daima doldurarak görev yaptı. Sürdürmekte olduğu politikası sayesinde bugün yüzde 50’nin üzerinde çoğunluğun desteğini alıyor. Erdoğan’ın esas olarak bence başarısı ekonomik politikasıdır. 2000’li yılların başında dünya çapında olan genel refah anlayışı, tüketim toplumu alışkanlıkları ve gelişen süreç izlediği politikalarla onun lehine oldu. Ancak bu süreç 2017 yılında son buldu. Daha doğrusu bence Erdoğan’ı yanlış yönlendirdiler. Çünkü Erdoğan ülkenin çoğunluk partisi olarak pekala ülkeyi yönetebiliyordu. 2002 yılında ilk kez iktidara geldiğinde oy oranı yüzde 30’un üzerindediydi. O günden, bugüne dek iktidarı hep tek başına yönetti. Ancak ne yazık ki o, mevcut durumla ve konumuyla yetinmedi. O sebeptendir ki Erdoğan başkanlık sistemine geçmek için bir girişimde bulundu. 2017 başkanlık referandumunda ana fikir, istikrarsızlık geliyor idi. Ülkenin refahı ve daha iyi kalkınabilmesi için, bütün yetkileri bana verin tarzında bir anlayış vardı. Fakat bu anlayış, halk tarafından çok da ikna edici bulunmadı. 2017 referandumunda İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, İzmir, Antalya ve Muğla gibi aşağı yukarı büyük şehirlerin hemen hepsinde evet diyen çoğunluk oyuna zor ulaştı. Dolayısıyla çelişkili bir durum ortaya çıkmış oldu. 2017 referandum süreciyle, gelinen nokta arasında doğrudan çok ciddi bir ilişki olduğunu düşünmüyorum.

Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu: Öncelikle süreç tamamen demokrasi kaygılarıyla dile getirilmeye başlandı. 2017 referandumu Türkiye’de tartışmasız şekilde 15 Temmuz darbe girişiminin gölgesinde gerçekleşmiştir.

Darbe girişiminin Cumhurbaşkanı önderliğindeki siyasi iktidarı hedef alması ve başarısız olması karşı refleksi beraberinde getirmiştir. Bu refleks Türkiye'de iktidarı tek elde toplama, sistem içerisindeki olası ayrışmaları başkanlık sistemi ile sonuçlandırma, sistemi hızlı ve büyük bir yetkiyle hareket ettirme eğilimidir. 2017 referandumu darbe girişimine bu anlamda verilmiş bir siyasi yanıt olarak görülebilir. Ancak sürece gidilirkenki en kaygı verici olayın, Olağanüstü Hal yani OHAL döneminde gidilmesiydi. Burada, 'referandum halka yeterince anlatılabildi mi?' sorusu ortaya çıktı. İktidarın özellikle ele aldığı en önemli unsur güvenlik gerekçesiydi. Halk bu gerekçeyle, iktidarın duymuş olduğu kaygı ve istikrarsızlık ortamı sebebiyle oy vermeye itiliyordu. Gelişen süreçte çok verim ve adil bir ortam olmasa bile bir hayır kampanyası yürütüldüğü söylemek mümkündür. Referandum sürecinin eşit ve adil şartlarda yürütüldüğünü söylemek ne yazık ki mümkün değildir.

4. Soruya akademisyenler tarafından verilen yanıtları aşağıdaki gibidir. Dr. Barış Terkoğlu: Her 2 referandum süreci arasında, her şeyden önce temel bir fark var. Biri 1980 askeri darbesinin ortamında gelişen bir süreç, bir diğeri ise başarısız bir darbe girişiminin ardından gerçekleşen bir süreç. Birinde darbeyi gerçekleştiren irade doğrudan referandumun tarafıdır ve hatta kurucu irade olarak seçime katılmıştır. Referandum bu anlamda neredeyse tek seçenekli propaganda edilmiş, sonuç da bu baskın eğilimin istediği gibi olmuştur. Ancak her iki referandum arasında temel benzerlikler de vardır. 15 Temmuz'un ardından OHAL sürecine geçilmesi ve bu süreçten vazgeçilmemesi, parlamentonun kritik kararlarda işlemez ve işlevsiz kılınması, darbeye karşı refleks olarak demokratik hak ve özgürlüklerin zaman zaman askıya alınması siyasi ortamı 1982 referandum ortamına benzeştirmiştir. Öte yandan 16 Nisan 2017 referandumunda Cumhurbaşkanı açık bir taraftır. Yapılacak olan referandum yani 'evet' kampanyaları için devletin bütün imkanlarını sonuna kadar kullanmış, mitingler tertip etmiş, kamu kurumları referandumda açıkça taraf olmuştur. Bu da Kenan Evren'in 'evet' kampanyasına doğrudan bezmekte ve eşitsizliği beraberinde getirmektedir. 16 Nisan 2017 referandumunda OHAL koşullarında muhalefetin propaganda yapması da zorlaşmış ve bu da ortamı darbe ortamıyla doğrudan benzer kılmıştır. Hal böyleyken iki sürecin bir bütün olarak benzediğini söylemek zor olsa bile, bir bütün olarak farklı olduğunu söylemekte mümkün değildir.

Prof. Dr. Cengiz Çağla: Her iki referandum süreci de özgür ve adil yürütülmediklerinden birbirine benzer koşullar altında gerçekleşmiştir. Bu nitelikleriyle referandumdan ziyade plebisit (sonucu önceden belli halk oylaması) niteliği arz ederler. 1982 referandumunu siyasi partilerin kapalı olduğu bir dönemde yapılan referandum olduğu için adil değildir. Halk oylaması ve Cumhurbaşkanlığı seçimi için iki farklı sandık kurulması gerekirken tek sandıkla yetinilmiş, anayasaya evet diyenlerin Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığına evet dedikleri var sayılmıştır. 2017 referandumunu ise OHAL yasaklarının gölgesinde olduğundan ve sonuçlar şaibeli olduğundan adil olamamıştır. Ancak, 1982 askeri rejim altında yapılan bir referandumdur; 2017 ise demokratik rejimin sorunlu da olsa işlediği bir dönemde yapıldığından ikisi arasında bir fark vardır, dolayısıyla 2017'nin yine de görece daha demokratik koşullar altında geçtiği söylenebilir. Bütüncül bakacak olursak, anayasal olarak değiştirilmek istenen unsurların yetkiler olduğunu söylemek mümkündür. Demokrasi açısından değişen bir şey olmamış olsa da, süreç geçmişe nazaran daha iyi bir konumdadır.

Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu: İlk üç soruda belirttiğim gibi, 1982 referandumuna giden seçmenler eski anarşi dönemine geri dönme korkusu ile oy verdi. 2017 referandumunda hangi saikle tercih yapıldığına dair farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel olarak başkanlık sisteminin daha istikrarlı bir sistem olduğuna dair oluşan bir kanaat etkili gibi görünüyor. Demokratik açıdan ele aldığımızda aynılıkları ve farklılıkları tartışılabilir. Biri askeri darbe sonrası faaliyete geçirilen bir referandum, bir diğeri ise OHAL sürecinde hayata geçirilen bir referandum. Şartları ele aldığımızda, her ikisinin de yeterince adil ve eşit olduğunu söylemek pek de mümkün değil. Gücü elinde bulunduran taraf, dünyanın her yerinde kazanır. O yüzden ülkemizde yaşanan bu örneklere çokta şaşırılmamalıdır. 1982 referandumunda olduğu gibi, 2017 referandumunda da, önceliğin temel hak ve özgürlükler olduğunu düşünmüyorum. Ancak 2017 referandum sonuçlarına baktığımızda, 1982 referandum sonuçlarına göre demokrasinin daha iyi bir noktada olduğunu söylemek mümkün. Dünyanın hiçbir yerinde yüzde 92 ile geçen bir anayasal referandum yoktur. Bu tip oranlar genelde Oligarşik yönetimlerde sık görülür. Sonuç olarak 1982 referandumunu ele aldığımızda, 2017 referandumunu demokratik açıdan yetmez ama evet durumdadır.

Prof. Dr. Cüneyt Akalın: 1982 başka bir şeydi. Türkiye zor bir ülke, bir yandan geniş halk kitleleri demokrasi talebinde bulunuyor, fakat bir yandan Türkiye de büyük bir istikrarsızlık var. Türkiye'yi yönetenler de istikrar arayışı içindeler. 1982'de bir anayasa değişikliğiyle istikrar getirmeye çalıştılar. Oldu olmadı orası tartışılır ama en azından 1980 öncesine göre ülke daha istikrarlıydı. Bu anayasa değişikliği iyi mi oldu kötü mü oldu sonuçları tartışılır ama bu sonuçlar doğdu. 2017 referandum süreciyle, 1982 referandum süreci kıyaslanamaz bile. Çünkü 2017 referandum sürecinde, daha çok Recep Tayyip Erdoğan'ın beklentilerinden kaynaklanan bir yetki artışı var. Bunun getirilerini de zaman içerisinde hep birlikte yaşayıp göreceğiz. Bu noktada iki referandum sürecide demokratik açıdan bakıldığında özgürlükleri kısıtlıyor olsa da, 2017 referandumunun daha bireysel ve şahsi sebeplerle yapıldığını söylemek çokta yanlış olmayacaktır.

Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu: 2017 referandumuyla, 1982 referandumunun en büyük farkı rejimi değiştirme düşüncesidir. 2017 yılında oylanan şey bir anayasa değişikliği değil, siyasi rejim değişikliğiydi. Dolayısıyla iki referandum arasında çok büyük fark var. 2017 referandumu içerik olarak çok daha kısıtlı bir şeydi. Özellikle 1982 referandumunu yaşayan Türkiye ile, 2017 referandumunu yaşayan Türkiye bambaşka idi. Her şeyden önce o dönem tek kanal vardı, internet yoktu ve askerinin müthiş bir baskısı mevcuttu. 2017 yılı için konuşacak olursak, mevcut iktidarın geleneksel medya unsurlarını baskısı ve kontrolü altına aldığı söylemek doğru olacaktır. Ancak bugün yaşanan tüm zorluklara rağmen bir çıkış olarak sosyal medya var. Bugün her şeye rağmen referandum sonucuna baktığımızda, 'evet' tarafının çok az bir farkla referandumu kazandığını görüyoruz. Demokratik olarak, 1980 askeri darbesini yapanların üretmiş olduğu referandumla karşılaştırıldığında, müthiş bir fark var. Şuan da otoriter eğilimler gösteren ve iyi işlemeyen demokratik bir sistemin içerisindeyiz. Ancak o dönemde, demokrasiye geçmeyi isteyen tamamen otoriter bir sistemdeydik. Uzaktan bakıldığında orada da demokrasi yoktu, burada da demokrasi yok diye kestirilip atılabilir tabii. Ancak çok büyük farklar var. Bütün bu problemlere rağmen, 2017 referandumu 1982 referandumuyla karşılaştırılmayacak kadar sağlıklı bir referandumdu. Tabii bir sürü soru ve sorun vardı. En temel sorunlardan biri, referanduma OHAL sürecinde gidildi. Ayrıca referandum ve getirileri millete yeterince anlatılabildi

mi? bunları bir düşünmek lazım. 2017 referandumuyla 1982 referandumunun en benzer yanını ele alacaksak, güvenlik gerekçesi olabilir. Halk 1982 yılında da güvenlik kaygılarıyla oy vermeye sandığa gitti. Çünkü 1980 döneminde siyasi kutuplaşmadan kaynaklanan çatışmalar ve terör meselesi çok ciddi bir sorundu. Çoğu yerde, çoğu zaman sokağa çıkmak çok iyi bir fikir değildi. Bu dönemde de biraz o vardı tabi. O açıdan biraz benzerlikleri var. Ama yinede arada epey fark var tabi. 2017 referandumunda iyi, kötü hayır kampanyaları yürütülebildi. Yürütülen ‘hayır’ kampanyaları eşit ve adil şartlarda yürütülmemiş olsa bile... Ancak 1982 referandumunda askerin baskısıyla bu durum pek mümkün değildi. Bu durumun sonucu olarak da, 1982 referandumunda halkın yüzde 92’si ‘evet’ dedi. Sandıktan çıkan sonuç, 1982 referandumunun ne denli baskıcı ve otoriter bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Akademisyenler tarafından toplam 4 soruya verilmiş olan yanıtlar ele alındığında, 1982 ve 2017 referandumlarında en büyük ortak paydanın demokrasiye ve işleyişine duyulan kaygının olduğunu görmekteyiz. İlk soruya verilen yanıtların çoğunluğunun, 1980 darbesinin 1982 referandumuna doğrudan etkili olduğu yönündedir. Baskıcı ve otoriter bir rejim yürütüldüğü, ayrıca demokratik bir siyasi ortamdan söz etmenin mümkün olmadığı soruları yanıtlayan akademisyenlerce vurgulanmıştır. İkinci soruya verilen yanıtların çoğunluğunun, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı olduğunu görmekteyiz. Bu zeminde 1982 referandumunu ele alınacak olunursa, baskıcı ve otoriter bir rejime tümüyle geçildiği net bir biçimde söylenebilmektedir. Üçüncü soruya verilen yanıtların çoğunluğunun, 15 Temmuz öncesi başlatılan başkanlık sürecinin, 15 Temmuz ile birlikte kesinlik kazandığı söylemini görmekteyiz. Ancak asıl kaygı verici olanın, 2017 referandum sürecinin Olağanüstü Hal şartlarında yürütülmüş olması olduğu vurgulanmıştır. Hal böyleyken, eşit bir referandum sürecinin yaşandığını söylemek pekte mümkün değildir. Dördüncü soruya verilen yanıtların çoğunluğunun, her iki referandum sürecinin de özgür ve adil yürütülmediklerinden birbirine benzer koşullar altında gerçekleştiği olmuştur. Demokratik açıdan bakıldığında, 2017 referandumunun 1982 referandumuna kıyasla daha olumlu olduğu vurgulanmıştır.

1982 referandumunda da, 2017 referandumunda da halk tarafından duyulan kaygı aynıdır. 1980 askeri darbesini yapan Kenan Evren, ülkeye özgürlük, refah ve sükunet getirme vaadiyle yapmış olduğu 1982 referandumuyla Cumhurbaşkanı olmuş ve ülkedeki baskıcı rejimi her geçen gün arttırmıştır. Benzer biçimde ülkedeki istikrarı sağlamak, ekonomiyi daha iyi kaldırmak, terör olaylarını bitirmek ve yürütmeyi hızlandırmak adına 2017 referandumunu yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ne yazık ki vaat ettiği pek çok şeyi henüz hayata geçirememiştir. 1980 askeri darbesine kadar ülkede yaşanan iç çatışmalar ve yüksek gerilimle, askerin yönetime el koyması süreci gelişmiştir. Ardından elindeki gücü arttırmak isteyen askeri yönetim, 1982 referandumunu hayata geçirmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti yönetimi, siyasi ve ekonomik olarak zayıflamaya başlayan iktidarını güçlendirmek adına 2017 referandumunu hayata geçirmiştir. Her iki referandumun çok farklı dönemlerde yapılması sebebiyle, bulunduğu dönemin şartlarına göre yorumlanması gerektiği açık bir gerçektir. 2 referandum sürecini de siyasal iletişim bağlamında ele aldığımızda; 1982 referandumunun TRT dönemine denk gelmesi ve geleneksel medyanın tek kanaldan ibaret olması, referandum sürecini besleyen en büyük faktör olmuştur. Propaganda ve reklam mecralarının kısıtlı olması, ‘Hayır’ kampanyası yürütmeyi zorlaştırmış ve hatta imkansız kılmıştır. Halkı gerek mitinglerle, gerekse televizyon yayınlarıyla sindiren Kenan Evren, tüm geleneksel medya mecralarını da elinde bulundurması sebebiyle ‘evet’ karşıtı olan herkesi yürüttüğü siyasal iletişim politikalarıyla sindirmiştir. Halkın bilgi edinme hakkı elinden alınmış ve darbe yönetiminin istediği doğrultuda bir çizgi izlenmiştir. ‘Hayır’ diyenleri terörist ve vatan haini ilan eden Kenan Evren, yürüttüğü politikalarla halka ‘hayır’ demeyi bir tercih ve seçenek hakkı olarak sunmamıştır. 2017 referandum süreci ise, yapıldığı dönem itibariyle yükselişe geçen ve gelişen yeni medya faktörü ile iletişimi daha açık bir hale getirmiştir. Halk bilgi alma hakkını internet ile kullanmıştır. Bu durumun en büyük etkeni, mevcut iktidarın bütün ana akım medya unsurlarını elinde tutması ve sadece kendi siyasi propagandasını tek taraflı üretip, sunmasıdır. Halk bu noktada birbiriyle etkileşime girebilmek ve bilgi sahibi olabilmek için, en çok yeni sosyal medya mecralarından Twitter’ı kullanmış ve tercih etmiştir. Referandum sürecinde Twitter’ın etkili bir araç haline gelmesinin en temel nedenlerinden

biri onun iletişim sürecini koordine etme işlevidir (Bruns ve Burgess, 2011). Çünkü Twitter, kitle iletişiminde ve örgüt içi iletişimde oldukça önemli bir işleve sahiptir. Sadece halk değil, iktidar ve muhalefet partileri de referandum döneminde Twitter'ı propaganda üretmek ve seçmen kazanmak adına aktif bir biçimde kullanmış ve kitleleri etkilemek için siyasal iletişim faaliyetlerini en çok bu alanda göstermiştir. 2017 referandumunun yeni medya etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Bu alanda Twitter bilgi, görüş, yorum ve argümanların paylaşıldığı bir siyasal iletişim ortamı yaratmış ve siyasi partiler kampanya süreçlerinde tweetlerin siyasal iletişimsel olarak farklı işlevlerinden yararlanmıştır. Twitter siyasetçilere seçmenlere doğrudan aracısız olarak ulaşma zemini yaratmış ve iletişim sürecinde üretilen söylemlerin seçmenlerin tercihlerini doğrudan etkilemeye imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak 1982 referandumunu ve 2017 referandumunu ele alacak olursak, 2017 referandumunun 1982 referandumuna göre gelişen yeni medya şartları ile daha demokratik ve eşit olduğunu söylemek mümkündür. Ancak demokratik yaşamda basın, toplumun seçimler yoluyla ortaya çıkardığı kurumların işleyişlerini gözlemlemek ve denetlemek için ortaya çıkardığı bir kurum olarak kabul edilmektedir (Bozdağ, 1992:270). Basın, toplumsal yaşamda ve demokratik sistemlerin işleyişinde; yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü bir güç olarak görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının özgürlüğünün demokrasilerde dördüncü güç olarak hükümetleri denetlemesi ve çoğulculuğu sağlaması siyasal alanda ne kadar önemli bir yeri olduğunun göstergesidir (Çakmak Kılıçaslan, 2008: 121). Siyaseti ve siyasal iletişimi medyanın dışında ve tamamen birbirinden bağımsız olarak ele almak büyük bir yanılğı olacaktır. Emine Çakmak Kılıçaslan bu konuda, “Medya bağımsız özerk bir güçtür, siyasetin içine girmemeli olarak bakarsak hataya düşmüş oluruz. Çünkü medya ve siyaset zaten birbirinden ayrılamaz iki güçtür. Ancak medya ve siyaset ilişkisini incelerken atlamamız gereken ilk adım, siyaseti ve medyayı iki farklı bütünlük ve karşılıklı ilişki içinde olan iki farklı güç odağı olarak görmekten geçmektedir” demiştir. Medya ve siyasal iletişim süreci birbirinden bağımsız ve ayrı gibi görünseler de, süreçlerin birbirinden tam anlamıyla ayrı ve bağımsız olduklarını söylemek mümkün değildir. Referandum sürecindeki 2 iktidarında gücünü, propagandalarını ve siyasal iletişimini baskıcı tutumdan yana kullandığı söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1961 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/1961_Türkiye_anayasa_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

1982 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/1982_Türkiye_anayasa_referandumu>, erişim: 28 Ekim 2017.

1987 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/1987_Türkiye_anayasa_değişikliği_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

1988 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/1988_Türkiye_anayasa_değişikliği_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

2007 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_Türkiye_anayasa_değişikliği_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

2010 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/2010_Türkiye_anayasa_değişikliği_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, <
https://tr.wikipedia.org/wiki/2017_Türkiye_anayasa_değişikliği_referandumu >, erişim: 28 Ekim 2017.

Kalender, Ahmet (2007), Siyasal İletişim Tekniği Olarak Canvassing ve Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkileri, <
<http://josc.selcuk.edu.tr/article/view/1075000205> >, erişim: 15 Ekim 2017.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi (2010), Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye-ABD-Avrupa Ülkeleri, <
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2096/201004706.pdf> >, erişim: 18 Ekim 2017.

Hamsici, Mahmut (2017), 1982 referandum: Mavi, Beyaz'a karşı, <
<http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39450106> >, erişim: 18 Ekim 2017.

Abadan Unat, Nermin (2014), Kitle İletişim ve Kültür, <
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/448/5026.pdf>>, erişim: 17 Ekim 2017.

İlgaz Büyükbaykal, Ceyda (2014), Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam, <
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/448/5026.pdf>>, erişim: 16 Ekim 2017.

Belirsiz (2015), Kronoloji: Öncesi ve sonrasıyla 12 Eylül, <
<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-oncesi-ve-sonrasiyla-12-eylul>>, erişim: 18 Ekim 2017.

BİA Haber Merkezi (2012), 80 Darbesine Giden Yol, <
<https://bianet.org/biamag/ekonomi/135611-80-darbesine-giden-yol>>, erişim: 18 Ekim 2017.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Komisyonu (2012), 7. Darbe Öncesi ve Sonrası Dönemin Demokratik Değerlendirilmesi, <
https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf>, erişim: 29 Ekim 2017.

Ozan Ebru Deniz (2012), Gülme Sırası Bizde / 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet < 214. sayfa >

Öznur Hakkı (2008), Ülkücü Hareket

Müftüoğlu Oğuzhan (2011), Bitmeyen Yolculuk

Demirel Tanel (2004), Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika

Feyizoğlu Turhan (2000), Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket

Cizre Ümit (2014), AP-Ordu İlişkileri

Çalışlar Oral (2013), Liderler Hapishanesi

Mülkiye Dergisi Güz (2010), Cilt XXXIV, Sayı 268, s.43-74
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2096/201004706.pdf>

2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, < <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvMjAxN19Uw7xya2l5ZV9hbmF5YXNhX2RlXj9pxZ9pa2xpxJ9pX3JlZmVyYW5kdW11>>, erişim: 10 Mart 2018.

Hamsici, Mahmut (2014), 10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları, <
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda>, erişim: 5 Mart 2018.

Belirsiz (2017), HRW: Türkiye’de referandum öncesi eşit mücadele alanı yok, < <http://www.diken.com.tr/hrw-turkiyede-referandum-oncesi-esit-mucadele-alani-yok/> >, erişim: 5 Mart 2018.

Erem, Onur (2017), 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’de siyaseti nasıl değiştirdi?, < <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40593176> >, erişim: 5 Mart 2018.

Farklı Bir Bakışla Anayasa Gerçeği, < https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/SAYIN%20YILDIRIM%20MEHMET%20RAMAZANOGLU/08_05%20-%20E-Kitap-Anayasa-Analizi-Son.pdf >, erişim: 17 Ocak 2018.

Referandumda katılım oranı arttı, < <https://www.cnnturk.com/turkiye/referandum-sonuclari-belli-oldu-iste-katilim-oranlari> >, erişim: 22 Mart 2018.

10 soruda: 17-25 Aralık operasyonları, < https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda >, erişim: 12 Nisan 2018.

Anayasa değişikliği ne getiriyor, ne götürüyor?, < <https://www.evrensel.net/haber/307083/anayasa-degisikligi-ne-getiriyor-ne-goturuyor> >, erişim: 17 Nisan 2018.

Farklı bir bakışla anayasa gerçeği, < https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/SAYIN%20YILDIRIM%20MEHMET%20RAMAZANOGLU/08_05%20-%20E-Kitap-Anayasa-Analizi-Son.pdf >, erişim: 17 Nisan 2018.

Türkiye’de referandum öncesi eşit mücadele alanı yok, < <http://www.diken.com.tr/hrw-turkiyede-referandum-oncesi-esit-mucadele-alani-yok/> >, erişim: 22 Nisan 2018.

15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’de siyaseti nasıl değiştirdi?, < <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40593176> >, erişim: 26 Nisan 2018.

2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumu, < https://www.wikizero.com/tr/2017_T%C3%BCrkiye_anayasa_de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_referandumu >, erişim: 30 Nisan 2018.

Nisan, Fatma (2012), Siyasal Söylemin ve İdeolojilerin Gazete Karikatürlerinde Yeniden Üretimi (Örnek Olay 1982 ve 2010 Anayasa

Referandum Süreci), <

<http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/3311> >, erişim:
13 Haziran 2018.

Bozdağ, İsmet (1992), Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı, İstanbul: Emre Yayınları.

Çakmak Kılıçaslan, D.Emine (2008). Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi, İstanbul: Kriter Yayınevi.

İçel, Kayıhan (1986). “Günümüzde Basının Kamusal Görevleri”, Genç Gazeteciler Eğitim Semineri, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.